

ЛЕКЦИИ

ПО

БАНКИ И БАНКОВО ДЕЛО

2011 Г.

ДОЦ. Д-Р МАЯ НАЧКОВА

ТЕМА № 01

БАНКИ И БАНКОВА СИСТЕМА¹

В съвременната икономика парите са **неотделими от банките**. Банките като финансови посредници приемат депозити и предоставят кредити. Осъществявайки финансово посредничество, банките улесняват и усъвършенстват движението на паричните потоци. Поради мястото, което заемат в икономиката и характера на осъществяваните от тях операции, те мобилизират спестяванията и свободните парични капитали от физическите и юридическите лица и ги насочват в най-ефективните инвестиции в обществото и осигуряват рационалното им използване. Банките са институции, които създават пари под формата на налични пари (банкноти и монети) и пари по сметки (депозитни пари), които са основаната съставна част на паричната маса (паричното предлагане).

Доказано е в теорията, а практиката по безспорен начин потвърждава, че без банки бизнес не може да се прави и следователно не може да се осигури необходимия икономически растеж, икономическа активност и стандарт на живот. Постигането на тези резултати от банките при осъществяване на стоящите пред тях функции и операции е възможно при положение, че банковата система е **изградена оптимално и всяко звено в нея е заинтересовано и отговорно за постигане на целите и задачите, стоящи пред него. Изграждането на подходяща структура и организация на банковата система е важно условие за осигуряване на ефективна и конкурентноспособна дейност на банките.**

Банковата система представлява съвкупност от следните основни групи банки :

- 1 централни /емисионни / банки;
- 2 търговски банки;
- 3 специализирани банкови институции: ипотечни банки, инвестиционни банки, селскостопански и комунални банки, спестовни банки, кредитни кооперации, кредитни компании и др.;
- 4 специализирани небанкови финансови институции: застрахователни компании, пенсионни фондове, финансови къщи, инвестиционни фондове и др.

Централната банка като банка на държавата и банка на банките **възникват много по-късно от останалите банки и банкови институции**, които непосредствено обслужват с предоставените от тях дейности икономическите агенти и граждани. До възникването на централните банки обикновените банки са осъществявали и **емитирането и на парите под формата на банкноти и монети.**

1. ВЪЗНИКВАНЕ НА ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ

Банките, представляващи най-изящното и съвършено творение на пазарното стопанство, възникват в древността. Най-примитивните форми на банки се появяват около 3000 г. пр.н.е. Първите банкови къщи са създадени във Вавилон през VII век пр.н.е. През същия период възникват и първите банки в Гърция. Характерно за този период от историческото развитие на човечеството е обстоятелството, че банкова дейност извършват и храмовете. За да бъдат предпазени банкните клиенти от своеволията на банкерите, през IV век пр.н.е. в гръцката държава се основават и публични банки. Банковото дело заема значително място и в древния Рим, но поради икономически трудности Римската империя в края на своето съществуване се връща към сарафството.

През Средновековието (до X век) банките и банковото дело се развиват **сравнително бавно**. Феодалното стопанство, както и липсата на комуникации пречат на нормалното функциониране на капитала и съответно на развитието на банкните. Освен това църквата (ислямската и католическата) забраняват **събирането на лихви**, като реакция на високите лихви, използвани от лихварите и банкерите през този период от време. Еврейската религия позволява получаване на лихви само от чужденци, което предизвиква широко развитие при евреите на лихварството и натрупване на огромни капитали.

Силният разцвет на италианските градове Флоренция, Генуа, Рим, Венеция и др. през XI век предизвиква и бързо развитие на банкните през Средновековието. Тези градове се прочути на първо време със своите банкови къщи. През този период от време активно с банкерство се занимават ломбардите и евреите. Те разпространяват банковото дело и в други държави, като Франция, Великобритания и др.

Банковото дело през Средновековието прави първите си по-съществени стъпки, поради което притежава и множество **недостатъци**. Лихвените проценти са много високи, кредитните операции примитивни, но най-важното е, че липсва разнообразие от банкови операции.

През Средновековието банковото дело се намира в упадък. Бързо развитие бележи от началото на XVII век, когато възникват **Амстердамската (1609г.) и Английската банка (1694г.)**

¹ Лекциите са разработени по учебника „Банки и банково дело“ на проф. Пенка Стефанова

На по-късен етап от развитието на банковото дело възникват и **централните банки**, като банки на банките и банки на държавата, които монополизират емисионната дейност и осъществяват контрол върху всички останали банки. Първите централни банки се появяват във Венеция през 1587 г., Амстердам - 1609 г., Хамбург - 1619 г., Лондон - 1694 г.

Сравнително късно (в началото на XX век) възниква Федералният резерв в САЩ като централна банка. Българската народна банка е основана на 23.05.1879 г.

В България до освобождението от османско робство преобладава **лихварството**. По-бързо развитие на банковото дело у нас започва след създаването **на Българската народна банка и други банки**, в това число и с чужд капитал. През 1947 г. с национализацията на банките се извършва **централизация на банковото дело**. Създава се еднозвенна банкова система. От 1987 г. започва процес на **децентрализация** на банковото дело, свързана със създаването на търговски банки, специализирани банкови и други финансови (небанкови) институции. Изграждането у нас на двузвенна банкова система преминава през различни етапи.

Историческото развитие показва, че предшественици на банките са **лихварите и главно сарафите**. Докато лихварите работят само със **собствен капитал**, сарафите набират и **чужд**. Сарафите приемат и **депозити**. На основата на депозитните операции сарафите развиват преводните и кредитните операции. По този начин сарафите се превръщат постепенно в банкери.

Възникването на банките е обусловено, както се разбира, от възникването и достигането на една по-висока степен в развитието на **стоково-паричните отношения**. Те се появяват в периода на прехода от затворено натурално стопанство към капиталистическото стоково производство. Усъвършенстването на стоковото производство поражда и бързо развитие на банките и банковото дело.

2. СЪЩНОСТ И ФУНКЦИИ НА ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ

Банките (извън централната банка), представляват финансови предприятия, които осъществяват парично, платежно, кредитно и капиталово посредничество между своите клиенти. Те акумулират и разпределят паричния капитал от обществото в различни форми, създават пари и регулират със своите банкови инструменти дейността на икономически субекти и физическите лица с цел осигуряване изпълнението на социално-икономическата политика на държавата.

Понятието “банка (банка) има италиански произход и означава “маса”². Това наименование банките носят, поради обстоятелството че първите, най-примитивни форми на банки са функционирали под открито небе върху огромни кръгли маси по улиците, кръстовищата, пазарите, на които банковите клиенти са си разменяли ценности. Размяната на ценности е **първата функция** на банките.

Банките представляват **предприятията**, които в своята дейност се ръководят **единствено и само от интересите си**. При осъществяване на своите операции те изхождат главно от стоящите пред тях две основни цели:

- 1/ повишаване на **нормата на печалбата** и
- 2/ осигуряване на **ликвидността си**.

Дори когато поемат **по-голям риск**, банките пак изхождат от интересите си. В случая техният интерес е да се наложат на паричния пазар, т.е. да спечелят престиж на паричния пазар. Ако дадена банка се страхува прекалено много от риска и отказва предоставянето на едни или други услуги, в това число на кредити, за да не фалира, клиентите ще преустановят да я търсят. На нейното място или до нея естествено ще се появи друга банка. Затова всяка банка е принудена да обслужва и по-рискови дейности.

През VII век пр.н.е. възниква **сеченето на монети** и банките от този период започват да осъществяват размяна и на пари под формата на монети.

Втората функция на банките е съхранение на ценности и пари, на основата на която на един по-късен етап от развитието на банковото дело възниква и **третата функция: платежно посредничество**. При платежното посредничество банките участват активно в платежните отношения между **клиентите си, т.е. в разплащанията помежду им**.

Четвъртата, най-съществената функция на банките е кредитното посредничество, която изразява, **от една страна**, мобилизиране от банките на свободен паричен капитал в обществото и, **от друга страна**, преразпределение на мобилизирания паричен капитал на възвращаема основа и срещу заплащане на лихва. И мобилизирането, и преразпределението на мобилизирания капитал изразяват кредитни отношения, в които **като посредник** участват банките. С други думи, банките опосредстват кредитните отношения между кредиторите и дебиторите в обществото, т.е. между тези, които имат свободен паричен капитал, и тези, които имат нужда от допълнителен паричен капитал.

До средните векове банковото дело се развива **сравнително бавно**. През средните векове се намира в упадък и много бързо се развива след създаването на Английската банка през 1694 г. След този период възникват

² В литературата се спори по произхода на думата “банка”

много нови функции и операции, които и досега заемат преобладаващо място в банковата практика. Появяват се контокорентните отношения, чекът, клирингът, фондово-емисионните и доверителните операции и др.

В края на XVII и началото на XVIII век възниква **фондово-емисионната функция на банките**, изразяваща, **първо**, участие на банките в емитиране на ценни книжа на клиентите им и, **второ**, покупко-продажба на ценни книжа. Покупко-продажбата на ценни книжа банките правят **по два начина**: на комисионни начала и за собствена сметка. При първия начин банките само опосредстват тази покупко-продажба, докато при втория те първо закупуват всичките или определен договорен лимит от емитираните ценни книжа обикновено по твърд емисионен курс с цел последващата им продажба по пазарен курс. В първия случай банките реализират доход под формата на **комисионни**, а при втория - **печалба от разликата между покупната и продажната цена на ценните книжа**.

Фондово-емисионните операции възникват в края на XVII и началото на XVIII век, когато в Европа и главно в Англия започва промишлената революция, свързана с процеса на **първоначалното натрупване на капитала**, бързото развитие на **науката и техниката**, както и внедряването на техните постижения в практиката. Правят се през този период от време огромни и по обем, и по стойност **дълготрайни инвестиции**, като: ж.п. линии, фабрични сгради и др. Започва осъществяването на манифактурното и фабричното производство. Създаването на посочените дълготрайни материални активи изисква използването на **дългосрочни източници за тяхното финансиране**. През този период от време обаче в английската банкова практика битува принципът за управление на банковата ликвидност, според който банките могат да бъдат ликвидни, **ако предоставят само краткосрочни кредити**³. По тази причина английските банкови институции не са предоставяли краткосрочни кредити. Тогава възникват **акциите и акционерния капитал** като алтернативна форма на кредита, т.е. като алтернативна форма на превръщането на дребните парични капитали в едри. Това поражда и фондово-емисионната функция на банките.

Доверителната функция изразява участие на банките в управлението на активи на предприятия и граждани. Тази функция възниква в началото на XX век и особено широко приложение в банковата практика намира от средата на века. Банките вече не само съхраняват активи на клиентите си: парични средства, ценни книжа, вземания (дебиторска задължнялост), но и започват да ги **управляват**. Към доверителната функция на банките могат да се отнесат и други услуги и главно услуги, свързани с предоставяне на разнообразна **информация** на банковите клиенти относно: 1/ състоянието и тенденциите на развитие на стопанската конюнктура; 2/ състоянието и развитието на външния и вътрешния пазар и 3/ динамиката на развитие на научно-техническия прогрес. Тази информация е необходима на всеки производител и търговец - и голям, и среден, и малък. Без нея предприятията не могат да участват успешно в конкуренцията както на стоковия, така и на паричния пазар. И тази информация те получават и от банките, които обикновено си формират **специализирани звена** за набирането й.

От казаното дотук за функциите става ясно, че банките представляват предприятия, които осъществяват **парично, платежно, кредитно и капиталово посредничество** между своите клиенти. Те са търговски предприятия, които **търгуват с паричен капитал**, т.е. купуват и продават паричен капитал под различни форми. За разлика обаче от обикновените търговски предприятия търговията, която банките осъществяват, **се различава** главно по следното: 1/ по формата на стоката, с която търгуват. Докато при обикновените търговски предприятия тя е в конкретна натурално-веществена форма, банките търгуват със стоки **в парична форма** или под формата на вземания и задължения; 2/ стоката, която банките продават и купуват не се отчуждава, т.е. не си сменя собственика. Банките мобилизират паричен капитал, но вносителите на този капитал си остават собственици. Депозантите могат да го изтеглят заедно с лихвата по всяко време. Преразпределението от банките на мобилизирания от тях паричен капитал не променя също собствеността му. Получателите на този паричен капитал се задължават да го върнат в предварително договорения срок заедно с полагащата се лихва. Докато обаче депозантите не могат да се намесват в работата на банките и да се разпореждат с начините на използване на внесените от тях средства, **банките се намесват**. Те се интересуват от целевия характер на кредита, като го предоставят само за цели, носещи достатъчно доход за погасяването му.

Следователно банките купуват и продават **правото за ползване на чужд капитал** и лихвеният процент представлява и цена на това право.

Като предприятия банките осъществяват **движението преди всичко на заемния капитал**. Тази е и основната им функция. Те предават заемния капитал от едни лица на други. Но тази посредническа роля не изчерпва дейността на банките, защото те не са само посредници между отделните техни клиенти, между кредиторите и длъжниците. Банките посредством своята организационна функция организират изобщо заемния капитал, както и неговото движение, в това число и **“създаването” му**. Те предоставят кредити и извършват и други активни операции не само за сметка на получени от клиентите им пари, но и за сметка на **парите, които те самите създават**.

³ Практиката показва, че и само краткосрочни кредити да предоставят банките, могат да фалират. Вж. Стефанова П., Банките. Рентабилност, ликвидност и капиталова адекватност, С., 1994., с.26.